

PANEL FRYSLÂN 11/20

ONGELIJK VERDEELD

DE GEVOLGEN VAN DE CORONACRISIS
VOOR DE INWONERS VAN FRYSLÂN

CIJFERS / MENSEN / INZICHT

PANEL FRYSLÂN OVER DE GEVOLGEN VAN DE CORONACRISIS

Het coronavirus en de maatregelen om de verspreiding van het virus terug te dringen hebben grote gevolgen voor (de druk op) de gezondheidszorg, de economie en het dagelijks leven van mensen. Het Fries Sociaal Planbureau (FSP) volgt hoe het gaat met de inwoners van Fryslân in coronatijd. Hiermee wil het FSP de Friese crisisorganisatie (Veiligheidsregio en GGD Fryslân) en andere beleidsmakers en bestuurders voorzien van informatie die hen helpt de negatieve gevolgen van de coronacrisis te beperken, en de kwaliteit van leven in Fryslân op peil te houden.

VOLGEN DOOR DE TIJD

Om veranderingen door de tijd in kaart te kunnen brengen bevroegt het FSP regelmatig de leden van Panel Fryslân. Dit onderzoek is een vervolg op [het onderzoek in mei 2020](#) waarin voor het eerst de impact van corona op het (dagelijks) leven van de inwoners van Fryslân werd verkend. De belangrijkste conclusies toen:

- De overheid krijgt een ruime voldoende voor de aanpak van de coronacrisis;
- De sociale samenhang in Fryslân blijft onverminderd sterk en de inwoners hebben meer vertrouwen gekregen in de zorg en de overheid;
- Er is veel verdriet onder mantelzorgers en met name zelfstandigen maken zich zorgen.

DE OKTOBER-METING

Begin oktober 2020 zijn de leden van Panel Fryslân opnieuw bevroegd over hun sociale contacten, hun welzijn, de onzekerheden die zij ervaren over werk en inkomen, en het vertrouwen dat zij hebben in de overheid. Ook is er aandacht voor de coronamaatregelen en de mate van steun onder de Friezen. De coronacrisis kent verschillende fasen en daarmee verschillende mogelijke gevolgen voor houdingen en opvattingen van mensen. De impact van corona op het dagelijks leven en het welbevinden van mensen hangt sterk samen met hoe de coronacrisis zich ontwikkelt.

Panel Fryslân is bevroegd in mei en in oktober:

- De meting in mei (22 april – 13 mei) vond plaats gedurende de ‘intelligente lockdown’: alleen naar buiten voor boodschappen, een frisse neus of om iets voor een ander te doen (Rijksoverheid, 2020a). Wel besloot het kabinet op 21 april de basisscholen vanaf 11 mei weer te openen.
- In de periode van deze oktober-meting (22 september – 13 oktober) nam het aantal virusbesmettingen fors toe, en kondigde het kabinet een aanscherping van de maatregelen aan om het aantal contactmomenten terug te dringen: thuiswerken blijft de norm, sportkantines moeten sluiten, en bezoek in de eigen woning is beperkt tot drie gasten (Rijksoverheid, 2020b).
- De vragenlijst in oktober is door 2723 panelleden ingevuld.

HOE ZIJN DE GEVOLGEN VERDEELD?

Is COVID-19 de grote gelijkmaker, zoals de Amerikaanse zangeres en filmactrice Madonna eind maart 2020 op Instagram zei? ("It's a great equalizer. It doesn't care about how rich you are."). Of zoals schrijver en journalist Bert Wagendorp het op 7 april 2020 in de Volkskrant beschreef: "Het coronavirus is een ellendeling, maar één ding moet je het nageven: het discrimineert niet en staat neutraal tegenover ras, bankrekening, seksuele geaardheid en gender." Verschillende onderzoeken hebben deze stelling al weerlegd. De gevolgen van de coronacrisis zijn voor sommige groepen in de samenleving ingrijpender en zwaarder dan voor andere (Engbersen et al., 2020; Muns et al., 2020; Stellinga et al., 2020). Voor beleid en bestuur is het belangrijk om ook voor Fryslân goed in beeld te hebben welke groepen groter risico lopen om negatieve gevolgen van de coronacrisis te onderkennen. Daarom besteden we in deze rapportage aandacht aan de ongelijke verdeling van de gevolgen van de coronacrisis.

ONDERWERPEN IN DEZE PUBLICATIE

In deze publicatie behandelen we achtereenvolgens de volgende onderwerpen:

- ▶ Sociale contacten
- ▶ Eenzaamheid
- ▶ Burenhulp
- ▶ Mantelzorg
- ▶ Werk en inkomen
- ▶ Zorg nu en in de toekomst
- ▶ Vertrouwen in de overheid
- ▶ Tevredenheid landelijke aanpak coronacrisis
- ▶ De jongvolwassenen (18-34 jaar)

De publicatie sluit af met een beschouwing over de gevolgen van de coronacrisis voor de inwoners van Fryslân.

OVER PANEL FRYSLÂN

Panel Fryslân bestaat uit zo'n 6.000 inwoners van Fryslân die zesmaal per jaar een online vragenlijst ontvangen over verschillende maatschappelijke thema's die spelen in de provincie. Zelfaanmelding voor het panel is niet mogelijk; werving vindt uitsluitend plaats via een aselechte steekproef en op basis van persoonlijke uitnodiging. Panel Fryslân is representatief voor de Friese bevolking van 18 jaar en ouder en is daarmee een uniek onderzoeksinstrument in Fryslân. Het FSP realiseert zich dat in dit onderzoek enkele kwetsbare groepen buiten beeld blijven. Het gaat dan bijvoorbeeld om bewoners van (ggz-)instellingen, mensen die moeite hebben met taal of mensen met een verstandelijke beperking. Eerder onderzoek bracht in beeld dat de coronacrisis juist op deze groepen en hun mantelzorgers een grote impact heeft (SCP, 2020; Woittiez et al., 2020).

SOCIALE CONTACTEN

Sociaal contact is belangrijk voor mensen: het vervult de behoefte aan intimiteit, het gevoel ergens bij te horen, zorg dragen voor een ander, ontvangen van waardering, van hulp en advies en toegang tot nieuwe contacten (Walker et al. 1977). In normale tijden hebben mensen thuis en elders wekelijks gemiddeld zo'n 8 uur face-to-face sociaal contact met anderen naast de eigen gezinsleden (Roeters, 2018). Welke invloed hebben het coronavirus en de -maatregelen op de sociale contacten van de inwoners van Fryslân?

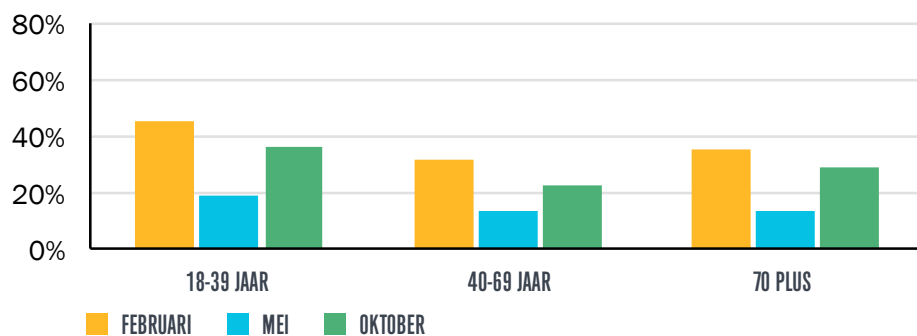
FACE-TO-FACE ONTMOETINGEN WEER TOEGENOMEN

In mei, tijdens de 'intelligente lockdown', waren met name ontmoetingen met vrienden sterk afgenomen. Waar vóór de coronamaatregelen nog ruim 35 procent van de inwoners wekelijks vrienden ontmoette, was dat drie maanden later gedaald tot 15 procent. Ook de ontmoetingen met familie werden minder frequent, maar daalden minder sterk dan bij vrienden. Inmiddels (oktober) is het aantal ontmoetingen met vrienden en familie weer toegenomen. Dit geldt voor alle leeftijdsgroepen. Het aandeel inwoners van Fryslân dat minstens één keer per week vrienden ontmoet is toegenomen van 15 procent in mei naar 27 procent in oktober. Dit is nog niet op het niveau van voor de corona-uitbraak (februari), toen 35 procent aangaf minimaal één keer per week vrienden te ontmoeten. Opvallend is dat de ontmoetingen met familie bij 70-plussers weer op het niveau van vóór de corona-uitbraak zijn, in tegenstelling tot bij de jongere leeftijdsgroepen.

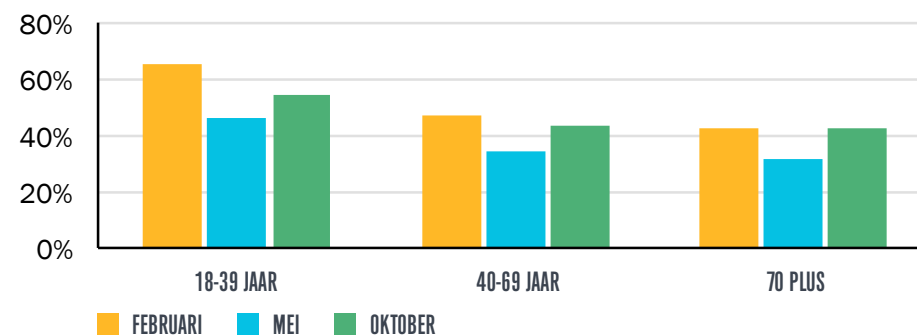
ONTMOETINGEN MET VRIENDEN

// Minstens 1 keer per week

ONTMOETINGEN MET FAMILIE

// Minstens 1 keer per week

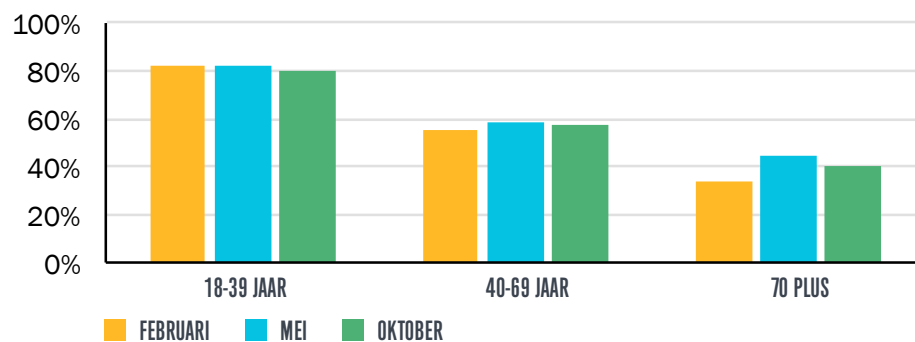
VIRTUEEL CONTACT ONDER SENIOREN AFGENOMEN

Waar fysieke ontmoetingen schaarser worden, wonnen de online mogelijkheden als WhatsApp, Facebook, Skype en Zoom terrein. Met name bij ouderen (70-plus) was in mei sprake van een stijging van virtueel contact met familie en vrienden. Vanwege een verhoogd risico op een ernstig verloop van COVID-19 werd vanaf april bezoek aan 70-plussers sterk afgeraden. Virtueel contact nam vaak noodgedwongen de plek in van ontmoetingen in het echt. Nu 70-plussers weer vaker hun vrienden en familie ontmoeten, nemen de virtuele contacten bij deze groep weer af, hoewel ze nog op een hoger niveau zitten dan vóór de corona-uitbraak. Virtueel contact blijft onder de jongste leeftijdsgroep (18-39 jaar) onverminderd frequent: 80 procent heeft minstens één keer per week virtueel contact met familie, en 90 procent heeft dat met vrienden.

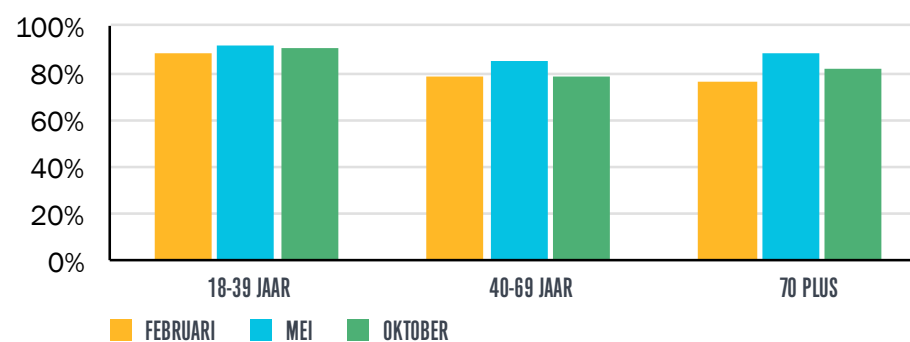
VIRTUEEL CONTACT MET VRIENDEN

// Minstens 1 keer per week

VIRTUEEL CONTACT MET FAMILIE

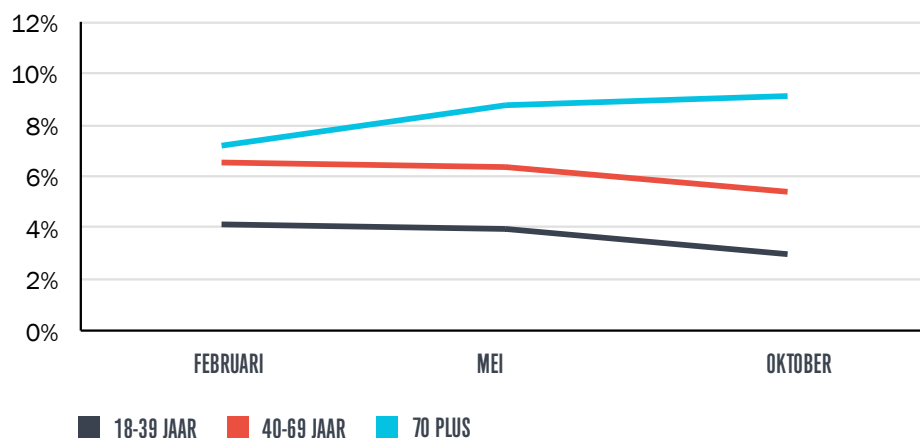
// Minstens 1 keer per week

EENZAAMHEID

Hoewel face-to-face-ontmoetingen weer toenemen, heeft de coronatijd mogelijk gevolgen voor de ervaren eenzaamheid van mensen. Eenzaamheid is het ervaren van onvoldoende contacten, en onvoldoende diepgang in die contacten. Mensen die sterk eenzaam zijn, zijn vaker ontevreden met het leven, wonen vaker in een buurt waar ze weinig samenhang en verbinding ondervinden en ervaren vaker in mindere mate regie over het leven (SCP, 2019).

// Ernstig ervaren eenzaamheid naar leeftijd

TOEGENOMEN EENZAAMHEID ONDER SENIOREN

Ervaren eenzaamheid is in dit onderzoek gemeten aan de hand van vijf stellingen die ingaan op het wel of niet ervaren van een gemis aan sociale contacten, intimiteit of steun in sociale relaties. De grafiek toont de ernstig ervaren eenzaamheid onder drie leeftijdsgroepen. Deze is onder de 18-39-jarigen het laagst, en daalde vanaf de meting in mei 2020 van 4 naar 3 procent. De ernstige eenzaamheid onder 40-69-jarigen was hoger dan onder die van de jongere leeftijdsgroep, en daalde vanaf mei 2020 van 6 naar 5 procent. De ernstige eenzaamheid onder 70-plussers was hoger dan de twee andere leeftijdsgroepen, en is vanaf februari toegenomen van 7 naar 9 procent: bijna één op de tien mensen van 70 jaar of ouder.

VIJF STELLINGEN

Ervaren eenzaamheid is gemeten aan de hand van vijf stellingen:

- 1 Er zijn mensen met wie ik echt goed kan praten;
- 2 Er zijn mensen bij wie ik terecht kan;
- 3 Er zijn mensen die me echt begrijpen;
- 4 Ik maak deel uit van een groep vrienden;
- 5 Mijn sociale contacten zijn oppervlakkig

De resultaten in deze rapportage zijn geldig voor inwoners van Fryslân van 18 jaar en ouder, niet-wonend in een instelling.

Ook landelijk onderzoek (SCP, 2020) laat zien dat ervaren eenzaamheid met name is toegenomen onder de oudste leeftijdsgroep. Wellicht zijn kwetsbare mensen (onder wie veel senioren) nog steeds voorzichtig en afhoudend in hun contacten (SCP, 2020). Dat betekent minder visite, geen knuffels, of spontaan een arm om je heen. Dat kan als eenzaamheid worden ervaren. Het advies fysiek afstand te houden heeft wel geleid tot creatieve oplossingen, zoals vaker bellen, mailen en beeldbellen. Maar niet voor alle senioren is telefonisch of online contact een optie of een geschikte manier om elkaar emotioneel te steunen (Valkenburg & Peter, 2007).

EENZAAMHEID HEEFT VELE GEZICHTEN

Eenzaamheid kan tijdelijk of chronisch zijn, en tal van oorzaken hebben. In dit onderzoek is alleen naar de mate van ernst van de eenzaamheid gevraagd, en niet naar de redenen hierachter. Want gaat het erom dat mensen niet bij anderen terecht kunnen vanwege de geadviseerde afstand en het beperken van visite, of omdat ze een compleet andere mening hebben? Maakt iemand geen deel uit van een groep vrienden omdat er vooral thuisonderwijs wordt gegeven? Of omdat de meeste sociale activiteiten zijn opgeschort? Of omdat iemand zich stil houdt over wat hij of zij echt op het hart heeft om bijvoorbeeld niet uitgelachen te worden vanwege een andere mening? Dit vraagt om verder onderzoek.

BURENHULP

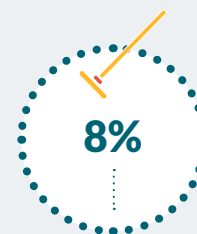
In vergelijking met andere provincies kent Fryslân een sterke buurtbinding (FSP, 2019; CBS, 2020). In buurten met een sterke sociale samenhang zetten bewoners zich vaker in voor de leefbaarheid van de buurt, heerst in het algemeen meer tevredenheid over de woonomgeving, en zijn buren vaker bereid elkaar te helpen (Van Beuningen, 2018). Daarnaast komen in buurten waar bewoners bereid zijn elkaar te helpen gevoelens van eenzaamheid minder vaak voor. Zeker in crisistijd kunnen sociale relaties in de buurt van grote waarde zijn. Het FSP concludeerde in mei dat in buurten waar bewoners elkaar helpen de impact van de coronacrisis op de mentale gezondheid wordt verzacht (FSP, 2020).

18%: MEER HULP DAN VÓÓR DE CORONA-UITBRAAK

Begin oktober geeft 17 procent van de inwoners van Fryslân aan de buren te helpen. Deze hulp bestaat met name uit het doen van boodschappen, het helpen met huishoudelijk werk of kleine klusjes in en om het huis, en het zorgen voor de post of voor planten. Eén op de tien (10%) Friese inwoners zegt dat buurtbewoners beter met elkaar omgaan sinds de coronamaatregelen van kracht zijn. Bijna één op de vijf (18%) inwoners die hulp verlenen aan de buren geeft aan (veel) meer hulp te geven dan vóór de corona-uitbraak.

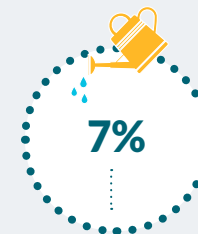
Verleent één of meer vormen
van burenhulp.

Helpt met huishoudelijke
klusjes of klusjes in
en om het huis.

Doet
boodschappen.

Zorgt voor de post
of de planten.

VERSCHILLEN TUSSEN BUURTEN

Over het algemeen is de ervaren buurtbinding in Fryslân sterk en de hulpbereidheid onder buurtbewoners groot. Ook in buurten waar bewoners weinig binding met de buurt ervaren geeft nog altijd bijna de helft (45%) aan dat buurtbewoners elkaar helpen als dat nodig is. Het beeld van een toegenomen buurtbinding en meer burenhulp in coronatijd gaat echter niet overal in gelijke mate op. Dit is met name het geval in buurten die al een sterke buurtbinding hadden. Hier geeft bijna een kwart (23%) aan dat er in coronatijd nieuwe buurtinitiatieven zijn ontstaan. In buurten met een sterke buurtbinding zijn buurtrelaties in coronatijd ook vaker verbeterd dan verslechterd, in tegenstelling tot in buurten waar de banden losser zijn. Mogelijk komen spanningen tussen bewoners in dergelijke buurten in coronatijd vaker aan de oppervlakte.

BUURTBINDING

	BUURTEN MET DE ZWAKSTE BUURTBINDING*	BUURTEN MET DE STERKSTE BUURTBINDING*
% DOET BURENHULP	11%	26%
% MENSEN HELPEN ELKAAR ALS DAT NODIG IS	45%	94%
% NIEUWE BUURTINITIATIEVEN IN DE CORONATIJD	3%	23%
% SPANNINGEN TUSSEN BUURTBEWONERS	19%	3%
% BUURTBEWONERS GAAN (VEEL) SLECHTER MET ELKAAR OM SINDE CORONA	11%	5%
% BUURTBEWONERS GAAN (VEEL) BETER MET ELKAAR OM SINDE CORONA	5%	19%

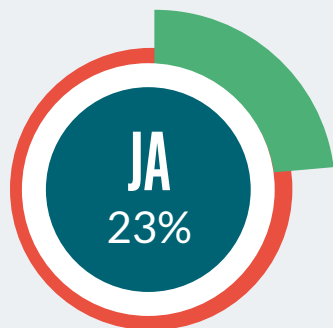
*Buurtbinding is gemeten aan de hand van zes stellingen, waaronder 'Ik voel mij thuis in deze buurt' en 'In deze buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om'.

MANTELZORG

In mei gaf bijna één op de vijf (19%) inwoners van Fryslân aan mantelzorg te verlenen. Zij zorgden voor iemand omdat zij een bijzondere band met diegene hebben: een ouder, kind, familielid, vriend of goede kennis (SCP, 2015). Voor veel mantelzorgers in Fryslân (53%) veranderde de mantelzorg door de coronamaatregelen (FSP, 2020; SCP, 2020). Vooral het bezoekverbod aan zorginstellingen, het dringende advies ouderen niet te bezoeken, het houden van afstand, het wegvallen van dagopvang en professionele hulp thuis zorgden ervoor dat het karakter van de mantelzorg was veranderd. Veel mantelzorgers ervoeren hierdoor een gevoel van machteloosheid en verdriet.

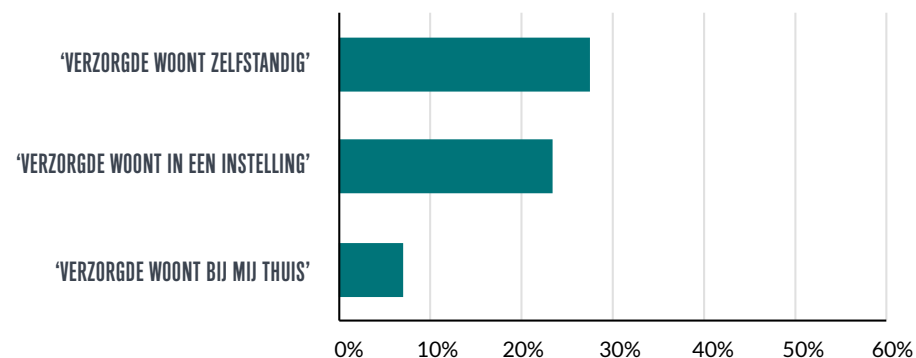
Is de mantelzorg die u verleent veranderd door de coronamaatregelen?

BIJNA KWART MANTELZORGERS MELDT VERANDERING

In oktober geeft bijna een kwart van de mantelzorgers (23%) aan dat de mantelzorg die zij verlenen door de coronamaatregelen is veranderd. Veel hangt af van de woonsituatie van degene aan wie (de meeste) mantelzorg wordt verleend. Zo is vooral de mantelzorg met name veranderd voor mantelzorgontvangers die zelfstandig of in een instelling wonen. Mantelzorgers waarbij de hulpbehoevende bij hem of haar thuis woont ervaren het minst vaak dat de mantelzorg is veranderd door de coronacrisis. Aan de mantelzorgers is gevraagd wat er veranderd is in de verleende mantelzorg en hoe zij deze verandering ervaren.

// 'Mantelzorg is veranderd door de coronacrisis'

'Verzorgde woont zelfstandig'

27%

Bij mantelzorgers die zorg verlenen aan een zelfstandig wonende zorgbehoevende, speelt de angst voor besmetting. Ze houden afstand en doen vooral boodschappen omdat veel kwetsbare mensen de deur niet of nauwelijks meer uit gaan. Er is vaker contact over te verlenen hulp, maar ook om eenzaamheid te voorkomen. Voor de meeste mantelzorgers is de zorg daardoor intensiever geworden. Vreemd en onwerkelijk, lastig, zwaar en vermoeiend noemen de mantelzorgers dit, en pijnlijk voor degenen die afhankelijk zijn van hulp: "Het liefst zou ik mijn moeder in mijn armen nemen." Maar ook: "Het is niet anders, we kijken maar vooruit, en hopelijk is het straks beter."

'Verzorgde woont in een instelling'

24%

Mantelzorgers die zorg verlenen aan een dierbare in een instelling geven aan dat corona en de maatregelen centraal staan, waardoor er amper meer plaats is voor de spontane, persoonlijke mantelzorg. Zwaar, jammer, spannend en pijnlijk noemen de mantelzorgers dat, maar ook noodzakelijk, begrijpelijk en zelfs een plicht om besmetting te voorkomen. Er is vooral medeleven met de bewoners: "We zijn verantwoordelijk voor onze én hun gezondheid. Wij hebben genoeg alternatieven. Maar zij leven al met zoveel beperkingen. Daar komt dit bij."

'Verzorgde woont bij mij thuis'

4%

Mantelzorgers die een bij hen thuis wonende hulpbehoevende verzorgen, geven aan dat de mantelzorg zwaarder is geworden door het wegvallen van opvang, inkrimping van bezoek en eventuele uitjes, en lange wachttijden bij professionele hulp. Daarnaast zorgen de maatregelen voor stress bij zowel de mantelzorger als de verzorgde. Zwaar, vermoeiend, belastend, tijdrovend, onmacht en frustratie worden genoemd. "Triest dat een aantal zaken zo slecht geregeld is." Maar ook berusting: "Ik voel me weliswaar nuttig, maar heb geen eigen leven meer."

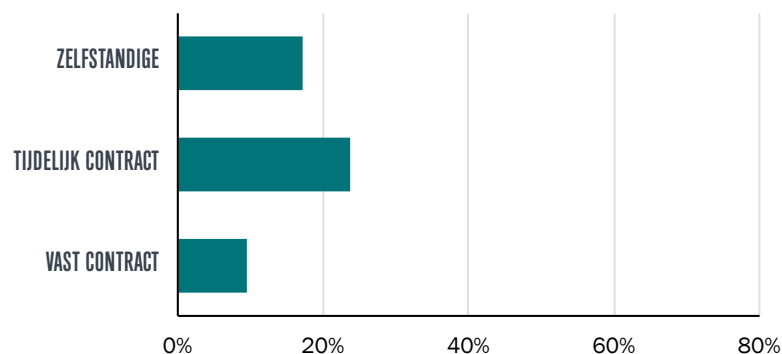
WERK EN INKOMEN

De economische gevolgen van de coronacrisis zijn groot. Er gingen veel banen verloren, en veel flexibele en tijdelijke werkkrachten raakten hun werk kwijt (CBS, 2020). Vooral zelfstandigen (zzp'ers en ondernemers) in horeca, cultuur en toerisme werden en worden getroffen (Olsthoorn et al., 2020). Het welbevinden van mensen kan sterk samenhangen met de economische gevolgen van de coronapandemie. Het verrichten van betaald werk is een manier van meedoen die mensen vaak als zinvol ervaren. Werk biedt voor velen de mogelijkheid tot ontwikkeling, ontmoetingen met anderen, het verdienen van voldoende inkomen, een gevoel van voldoening en afleiding bij tegenslagen op andere terreinen (Van Eijkel et al., 2020).

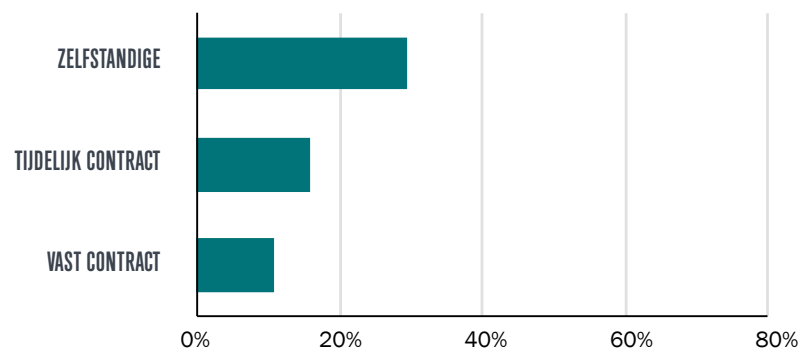
ZELFSTANDIGEN ZWAARST GETROFFEN

Van alle panelleden geeft 12 procent aan dat hun inkomen achteruit is gegaan en daarnaast verwacht een ongeveer even grote groep problemen met rondkomen (15%). In mei gaven met name zelfstandigen aan onzekerheden over werk en inkomen te ervaren. Het aandeel zelfstandigen dat zich toen zorgen maakte over het behoud van werk was 2,5 maal hoger dan voor de crisis, en tweederde van de ondervraagde zelfstandigen gaf aan te maken te hebben met een terugval in inkomen. In oktober blijken zij het nog altijd lastig te hebben. Het aandeel zelfstandigen dat zich zorgen maakt over het behoud van werk is weliswaar kleiner dan in mei, maar nog altijd aanzienlijk (15%). Bijna de helft van de zelfstandigen (47%) geeft aan te maken te hebben (gehad) met een achteruitgang van het inkomen, een veel groter aandeel dan onder werkenden in loondienst (5%). Ook als het gaat om de financiële toekomstverwachtingen is een groot deel van de zelfstandigen (30%) somber gestemd.

// Maakt zich zorgen over behoud werk

// Verwacht financiële problemen

BAANONZEKERHEID EN VERMINDERD WELBEVINDEN

De situatie op de arbeidsmarkt in de coronacrisis kenmerkt zich door langdurige onzekerheid, waarbij sommige groepen zwaarder getroffen worden dan andere. Vergeleken met mensen met een vast arbeidscontract ervaren mensen in de 'flexibele schil' veel sneller de gevolgen van veranderingen in de economie (Vrooman et al., 2018). Zij raken sneller dan vaste werknemers hun werk of opdrachten kwijt. Van de werkenden in loondienst maken degenen met een tijdelijk contract (24%) zich vaker zorgen over het behoud van hun baan dan werknemers met een vast contract (9%). Ook zijn tijdelijk werkenden er reeds vaker op achteruitgegaan in inkomen (13%) dan degenen met een vast contract (3%). Onzekerheid over werk (en inkomen) gaat gepaard met een verminderd welbevinden. Mensen die deze onzekerheid ervaren, rapporteren een lagere psychische gezondheid, en ervaren meer stress en eenzaamheid. Ook hebben zij minder vertrouwen in de overheid en de aanpak van de coronacrisis door de overheid.

'Sinds de corona-uitbraak
ervaar ik meer stress'

52% Mensen die werkonzekerheid ervaren

28% Mensen die geen werkonzekerheid ervaren

KWETSBARE GROEPEN OP DE ARBEIDSMARKT

De onzekerheid op het gebied van werk en inkomen is het grootst onder mensen met een flexibel arbeidscontract, of zelfstandigen in kwetsbare sectoren van de economie. In Noord-Nederland is het aandeel werknemers met een flexibel contract groter dan in Nederland als geheel, en dat geldt ook voor Fryslân. Jongvolwassenen en mensen met een laag opleidingsniveau hebben relatief vaak een flexibel dienstverband, en werken ook nog eens vaker in kwetsbare sectoren (Muns et al., 2020). Dit maakt hen tot kwetsbare groepen op de Friese arbeidsmarkt.

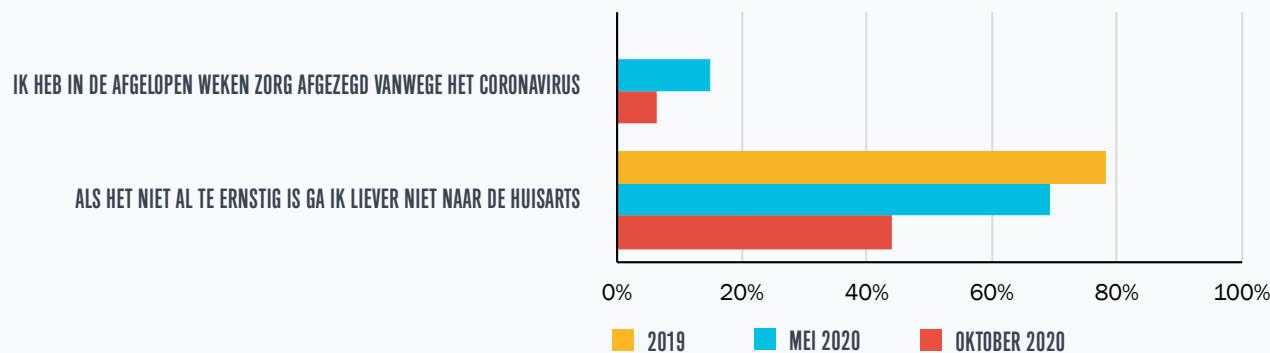
ZORG NU EN IN DE TOEKOMST

De eerste coronagolf legde een enorm zware druk op de zorg en het zorgpersoneel. Ziekenhuizen moesten capaciteit vrijmaken voor coronapatiënten, en reguliere zorg kwam in de knel: sommige zorg kwam geheel stil te liggen, soms werd ook zorg in aangepaste vorm gegeven, zoals via de telefoon of via beeldbellen. Het uitstellen, aanpassen of door de patiënt vermijden van zorg kan leiden tot negatieve gevolgen voor de gezondheid (RIVM, 2020). Nu recentelijk het aantal besmettingen sterk toeneemt, neemt de druk op de zorg weer toe en wordt reguliere zorg in ziekenhuizen weer verminderd. Hoe kijken de inwoners van Fryslân naar de zorg in de provincie? Hebben ze hier vertrouwen in? En zeggen mensen zorg af vanwege corona?

EEN LAGERE DREMPEL NAAR DE ZORG

Het aantal mensen dat aangeeft in de afgelopen weken zorg te hebben afgezegd is begin oktober kleiner dan in mei. Ook zegt een veel kleiner deel liever de huisarts te mijden als de kwaal niet al te ernstig is. Door de lagere druk op de zorg in de afgelopen maanden door het geringere aantal besmettingen ervoeren de Friese inwoners een lagere drempel naar de zorg. Wel geeft één op de tien (10%) aan door corona alleen via de telefoon of computer contact te hebben gehad met de arts of behandelaar. Voor ruim een derde (35%) was dit even goed als een echt bezoek, maar ruim de helft (53%) voelde zich (veel) minder goed behandeld dan bij een echt bezoek.

DREMPEL NAAR DE ZORG

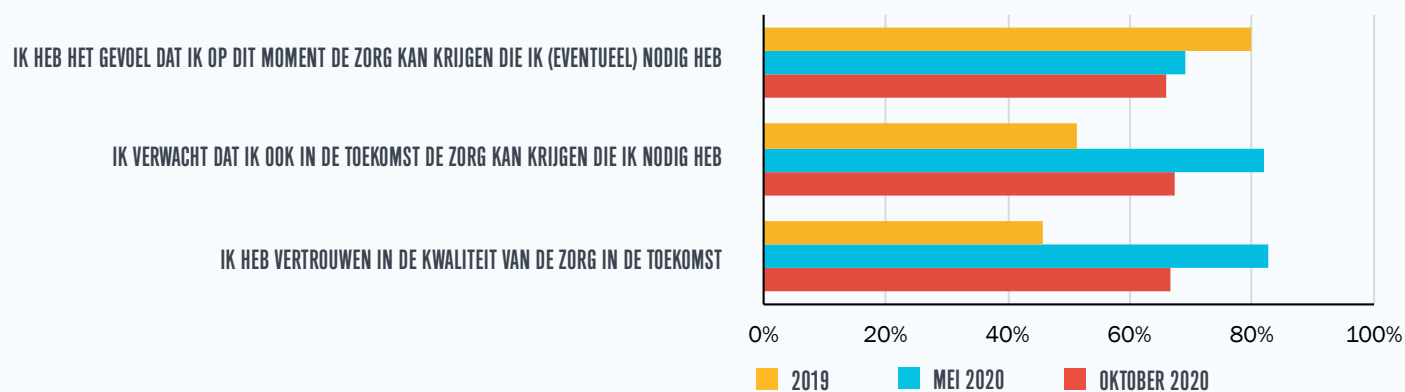

MINDER VERTROUWEN IN DE (TOEKOMSTIGE) ZORG

In mei was het vertrouwen in de zorg groot, veel groter dan vóór de corona-uitbraak. Ruim vier op de vijf (83%) inwoners van Fryslân gaf aan vertrouwen te hebben in de kwaliteit van de zorg in de toekomst. In oktober is het vertrouwen in de toekomstige zorg afgenomen ten opzichte van mei. Toch verwacht nog altijd tweederde van de inwoners van Fryslân ook in de toekomst de zorg te kunnen krijgen die zij nodig hebben, een groter deel dan voor de coronacrisis. Ook het aandeel mensen dat verwacht nu de zorg te kunnen krijgen die zij nodig hebben is iets afgenomen ten opzichte van mei. Dit kan te maken hebben met het sterk oplopende aantal besmettingen in de periode van dit onderzoek en de daaropvolgende discussies in de media over de IC- en personeelscapaciteit in ziekenhuizen.

De huidige situatie bepaalt grotendeels wat mensen van de toekomst verwachten. Mensen met een slechter ervaren gezondheid en mensen die zich zorgen maken over hun financiën en/of die hun inkomen hebben zien achteruitgaan vanwege de coronacrisis, kijken met minder vertrouwen naar de (toekomstige) zorg. Ook de Friese inwoners die in de afgelopen tijd te maken hebben gehad met zorg die werd afgezegd vanwege corona zijn pessimistischer over de zorg voor nu en in de toekomst. Tot slot werkt het vertrouwen dat mensen hebben in de overheid en haar corona-aanpak door in het vertrouwen in de zorg. Mensen die door de tijd pessimistischer zijn geworden over de corona-aanpak, hebben vervolgens ook minder vertrouwen gekregen in de (toekomstige) zorg.

VERTROUWEN IN DE ZORG

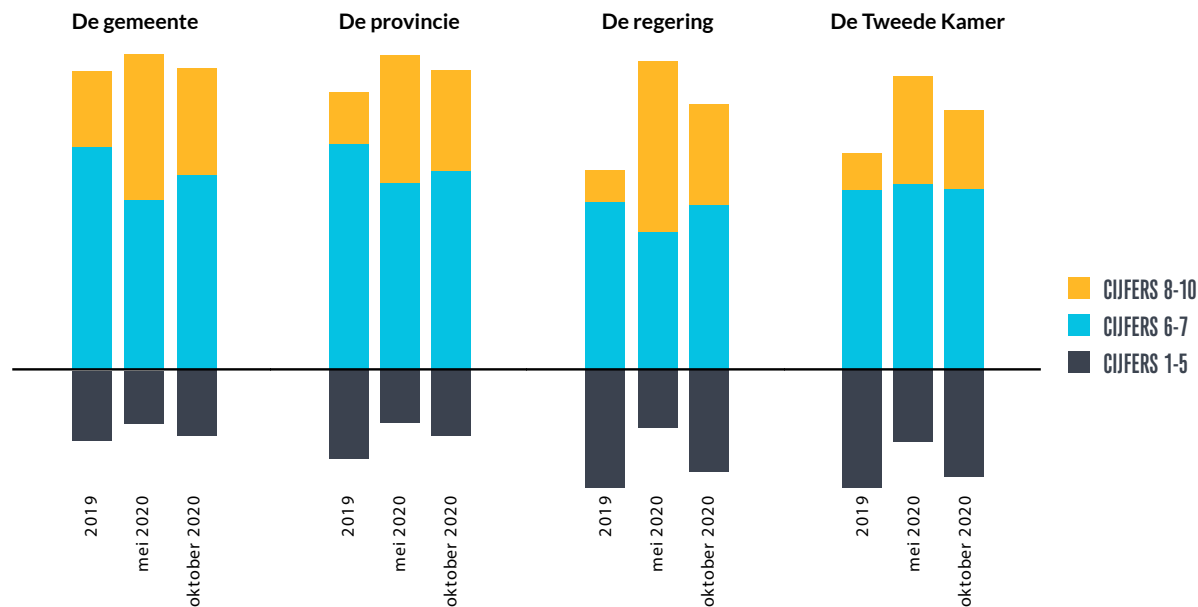
VERTROUWEN IN DE OVERHEID

Het kabinet neemt, op basis van de adviezen van het Outbreak Management Team (OMT), het voortouw bij het bestrijden van de coronacrisis. De ingrijpende maatregelen die de overheid treft vereisen vertrouwen van burgers in die overheid (Engbersen et al., 2020). In mei werd een sterke toename gemeten in het vertrouwen dat de inwoners van Fryslân hebben in zowel de landelijke als de lokale overheden. Zo nam het rapportcijfer voor de regering toe van een onvoldoende (5,4) vóór de crisis naar een ruime voldoende (6,8) in mei. Ook landelijk was het vertrouwen in de overheid groot. Het SCP (2020) rapporteerde in april het hoogste niveau van vertrouwen in instituties in de vijftig kwartaalmetingen van het Burgerperspectieven-onderzoek (Dekker et al., 2020).

VERTROUWENSBONUS IS VAN TIJDELIJKE AARD

In oktober is het vertrouwen in de overheden gedaald ten opzichte van mei. Kreeg de regering voor de zomer nog een 6,8 als rapportcijfer, inmiddels is dat gedaald naar een 6,1. Dit is nog wel altijd hoger dan voor de corona-uitbraak. Met name werkenden met een tijdelijk contract hebben nu minder vertrouwen in de overheid dan voor de zomer. Gaven zij de regering in mei nog een ruime voldoende (6,5), in oktober was dit gedaald naar gemiddeld een 5,3. Ook het vertrouwen in de provincie en de gemeente is in de afgelopen periode gedaald, zij het minder sterk dan het vertrouwen in de regering.

Dat het vertrouwen in de overheid nu weer is gedaald is niet onverwacht. In tijden van een plotse, nationale bedreiging van buitenaf scharen mensen zich dikwijls eensgezind achter regeringsleiders om de externe dreiging af te wenden, zoals bij een terroristische aanslag, een natuurramp, of een vliegtuigramp. Dit fenomeen staat bekend als de 'rally round the flag' (Mueller, 1970). Na de eerste schrik daalt het vertrouwen weer (bijvoorbeeld Dekker, 2015). Dat is ook de verwachting bij deze coronacrisis: zorgen over de economische gevolgen en onzekerheid over de duur van de crisis krijgen vroeg of laat de overhand.

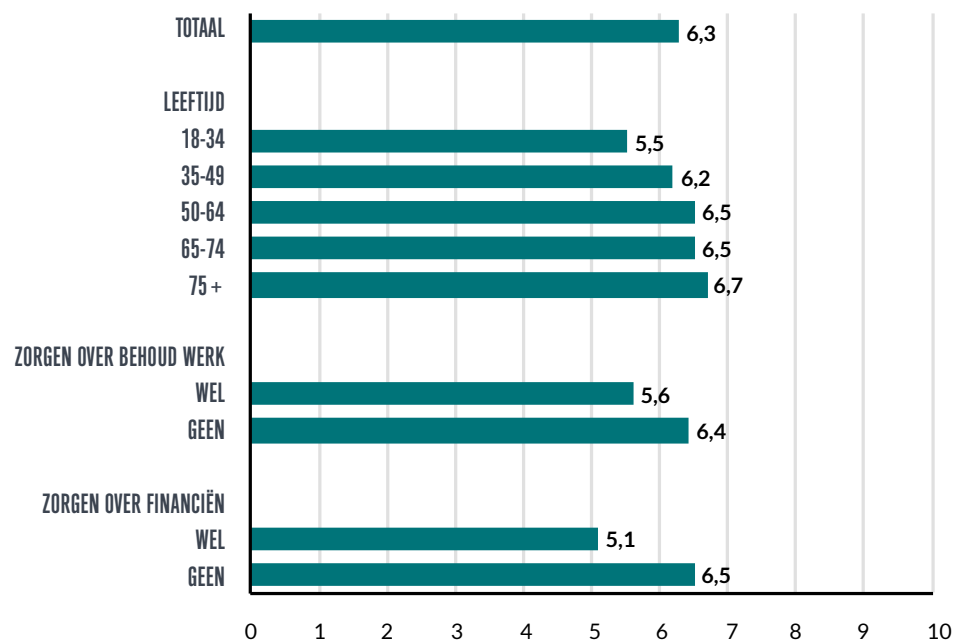
TEVREDENHEID LANDELIJKE AANPAK CORONACRISIS

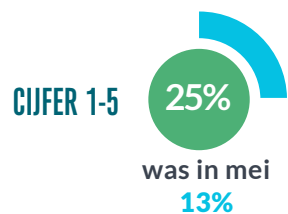
In mei waren de inwoners van Fryslân in het algemeen tevreden over de aanpak van de coronacrisis door de overheid. Gemiddeld gaven zij een 7,3. Maar net als het vertrouwen in de overheid is de tevredenheid over de overheidsaanpak de afgelopen maanden afgenomen.

BAANONZEKERHEID BEÏNVLOEDT BEOORDELING AANPAK

Begin oktober is de gemiddelde waardering gedaald van een 7,3 naar een 6,3. Met name mantelzorgers en werkenden met een tijdelijk contract zijn in de afgelopen maanden ontevredener geworden over de corona-aanpak. Zorgen over werk en inkomen zijn sterk bepalend voor het oordeel over de aanpak. Zo geven mensen die zich zorgen maken over hun (toekomstige) financiën de aanpak een onvoldoende (5,1), in tegenstelling tot mensen die zich daarover géén zorgen maken (6,5). Tot slot verschilt de waardering van de aanpak tussen leeftijdsgroepen. De jongste leeftijdsgroep (18-34 jaar) geeft gemiddeld het laagste cijfer (5,5), terwijl de oudste leeftijdsgroep (75-plus) gemiddeld het hoogste cijfer geeft (6,7).

// Waardering aanpak van de coronacrisis door de overheid (cijfer 1-10)

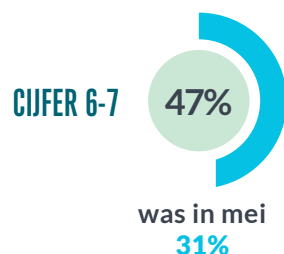

Een kwart geeft de aanpak van de coronacrisis door de overheid een onvoldoende (1-5). Het merendeel van deze groep bestempelt de aanpak als niet daadkrachtig genoeg: “te lankmoedig, te veel pappen en nathouden” wordt bijvoorbeeld gezegd. Het kabinet legt veel nadruk op de eigen verantwoordelijkheid van mensen, maar dat is volgens de mensen die een onvoldoende geven te vrijblijvend. De coronamaatregelen mogen wel een tandje strenger, net als het handhavingsbeleid. Tot slot noemt deze groep vaak het gebrek aan testcapaciteit als een zwak element van de corona-aanpak.

- “Zwabberen, een ondeskundige en slappe aanpak. Met als gevolg veel doden en beschadigde mensen.”
- “Er is teveel onduidelijkheid. Pak het goed aan, gewoon stevig ingrijpen, dat is wat ik mis.”
- “Natuurlijk was er in het begin paniek en onwetendheid, maar nu blijkt dat er veel onzekerheid, miscommunicatie en vage informatie is.”
- “Te weinig dwingende maatregelen en nauwelijks handhavingsbeleid. Daarnaast achter de feiten aanlopen met testbeleid en brononderzoek, dat door slechte organisatie nooit van de grond is gekomen.”
- “Te warrig, kool én de geit sparen, onduidelijk en de boeteoplegging buitenproportioneel.”

De mensen die de aanpak een 6 of 7 geven (31%), de gematigd tevreden, kijken met name kritisch naar de balans tussen de genomen maatregelen en andere domeinen, zoals de economie. Zij vrezen dat de balans nu te veel naar gezondheid uitslaat, terwijl het ook belangrijk is oog te hebben voor de economische gevolgen van de coronacrisis. Ook vindt deze groep vaker dat – nu het aantal besmettingen afneemt – de samenleving weer ‘open’ kan.

- “Duidelijkheid en doortastendheid is niet altijd aanwezig.”
- “Ontevreden over het feit dat de regering zich niet duidelijk uitspreekt over mondkapjes. Verplicht of niet verplicht.”
- “Graag wat strenger. Niet aan de goede wil van de mensen overlaten, en sancties als het ergens niet goed gaat.”
- “Ik vind dat de regering in een onbekende, onoverzichtelijke situatie redelijk gefunctioneerd heeft. Moeilijk om in een onbekende situatie de juiste beslissingen te nemen.”
- “In het begin was men daadkrachtig, nu wordt er meer afgewacht en is er meer onduidelijkheid. Iets meer landelijke sturing zou de bereidheid tot ‘je houden aan de regels’ vergroten.”

Een kleiner deel van de Friese inwoners (13%) geeft de corona-aanpak een onvoldoende (5 of lager). Zij verwijten de overheid dat zij te laat in actie kwam. Ook maakt deze groep zich zorgen over de beschikbaarheid van beschermende middelen, in het algemeen, maar in de zorg in het bijzonder. Ook zijn er stemmen die stellen dat er te veel vanuit angst en/of paniek wordt gehandeld.

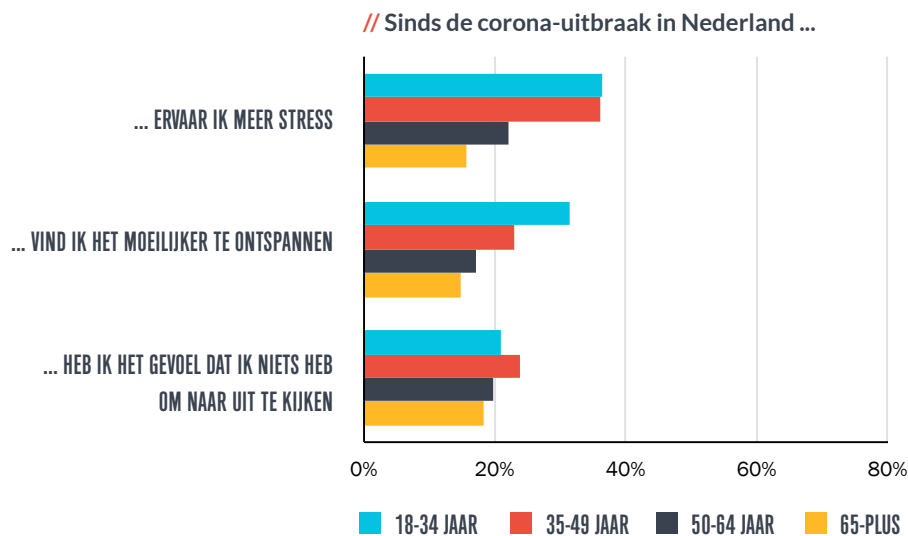
- “Binnen de vele onzekerheden en een nogal mondige bevolking wordt een betrekkelijk consequente koers gevolgd.”
- “De overheid werkt naar kennis en vermogen zeer goed in deze zeer moeilijke tijd.”
- “Ben het eens met het gevoerde beleid van het kabinet Rutte. Legt ook een stuk verantwoordelijkheid bij de burger.”
- “Ik vind dat de overheid het prima doet, maar dat een deel van de bevolking het moeilijk vindt zich aan de maatregelen te houden.”
- “Het is een situatie die voor iedereen nieuw is, en je weet niet hoe lang het nog gaat duren. Met dat in het achterhoofd vind ik dat de overheid het goed doet.”

DE JONGVOLWASSENEN (18-34 JAAR)

Voor sommige groepen in de Friese samenleving zijn de gevolgen van de coronacrisis groter, en stapelen deze gevolgen zich vaker of sneller op. Om de impact van de coronacrisis te duiden is het van belang om deze gevolgen in samenhang te bezien. Dat geldt bijvoorbeeld voor de jongvolwassenen (18-34 jaar). Zij zitten in een levensfase waarin belangrijke keuzes gemaakt (moeten) worden: over werk, wonen, liefde en kinderen. Landelijk onderzoek (EenVandaag, 2020) laat zien dat met name jongvolwassenen tot 35 jaar mentaal lijden onder de coronacrisis. Hoe gaat het met deze groep in Fryslân in coronatijd?

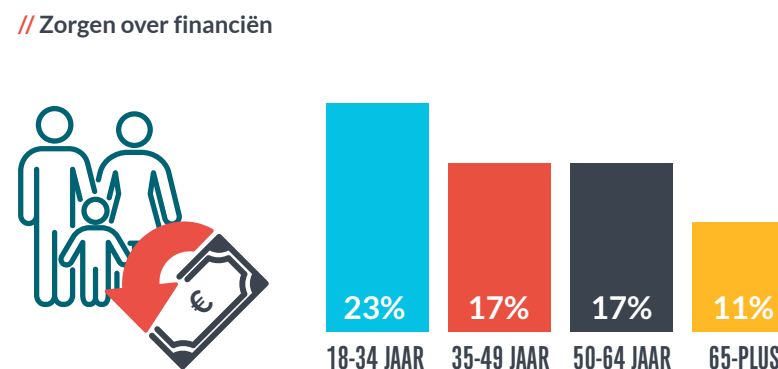
SOCIALE CONTACTEN EN WELZIJN

Net als bij de oudere leeftijdsgroepen waren hun ontmoetingen met vrienden in mei drastisch afgenomen (van 45% naar 19% minstens 1 keer per week), wat voor velen een belangrijk gemis betekende. Wel onderhielden (en onderhouden) de jongvolwassenen veel frequenter dan andere leeftijdsgroepen hun sociale contacten online. Inmiddels (oktober) zijn deze contacten weer op peil, maar op andere vlakken hebben jongvolwassenen het lastig. Zo geeft ruim een derde (36%) aan meer stress te ervaren sinds het begin van de coronacrisis, een groter aandeel dan bij de oudere leeftijdsgroepen. Bijna een derde (31%) van de jongvolwassenen vindt het moeilijker zich te ontspannen in deze coronatijd.

ZORGEN OVER WERK EN INKOMEN

Vaker dan oudere leeftijdsgroepen hebben jongvolwassenen zorgen over hun financiën. Zij hebben minder vaak een financiële buffer opgebouwd dan oudere leeftijdsgroepen, en maken zich dan ook het vaakst zorgen over hun (toekomstige) financiën. Daarnaast zijn jongeren oververtegenwoordigd onder de flexibel werkenden (CBS, 2020). Dit is een groep die in tijden van economische neergang als eerste aan de zijlijn staat en die zich momenteel veel vaker zorgen maakt over het behoud van werk dan werkenden met een vast contract en zelfstandigen. Zeker jongvolwassenen met een laag opleidingsniveau vormen bij toenemende werkloosheid een risicogroep (Olsthoorn et al., 2020). Eerder onderzoek laat zien dat inkomensonzekerheid ervoor zorgt dat jongvolwassenen belangrijke beslissingen in het leven uitstellen, zoals het kopen van een woning of het starten van een gezin (SER, 2019).

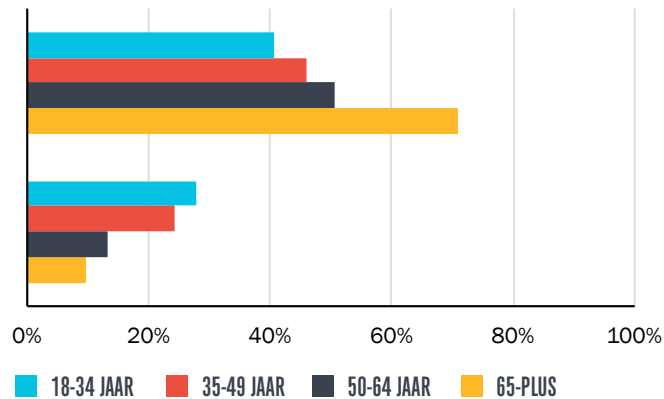
MAATREGELEN EN GEDRAG

Jongvolwassenen (18-34 jaar) geven de aanpak van de coronacrisis door de overheid het laagste rapportcijfer (een 5,5), en ook het vertrouwen in de regering is bij deze groep het laagst. Het zijn dan ook de 18-34-jarigen die in mindere mate zitten te wachten op strengere maatregelen dan oudere leeftijdsgroepen, alhoewel nog altijd 41 procent van de jongvolwassenen aangeeft dat strengere maatregelen nodig zijn om het aantal besmettingen naar beneden te brengen. Ouderen houden zich gemiddeld vaker aan de geldende maatregelen dan jongere inwoners van Fryslân. Zo zegt 90% van de 65-plus-sers drukke plekken te mijden, terwijl dit voor tweederde van de jongvolwassenen geldt (66%).

// De jongvolwassenen over de maatregelen

WE MOETEN WEER STRENGERE MAATREGELEN NEMEN, OM HET AANTAL BESMETTINGEN OP NUL OF DICHT DAARBIJ TE KRIJGEN

DE CORONAMAATREGELEN ZIJN OP DIT MOMENT TE ZWAAR TEN OPZICHTE VAN HET AANTAL BESMETTINGEN EN DODEN

Dit onderzoek vond plaats in de periode van 22 september – 13 oktober 2020. Een periode na maanden waarin het rondom corona relatief rustig was en alleen de basisregels van kracht waren. Ten opzichte van mei zien mensen elkaar begin oktober weer vaker in het echt, kan (mantel)zorg weer vaker plaatsvinden, en heeft een deel van de werkenden het werk hervat of nieuw werk gevonden. Toch hebben de afgelopen maanden duidelijke gevolgen gehad voor de inwoners van Fryslân. Eenzaamheid onder senioren is toegenomen, zorgen over werk en inkomen blijven het leven van sommige mensen beheersen, en het vertrouwen in de overheid en de aanpak van de coronacrisis daalde. Daarbij krijgen sommige groepen in de samenleving verhoudingsgewijs meer en vaker te maken met de gevolgen van de coronacrisis en –maatregelen.

ONZEKERHEID OVER WERK EN INKOMEN

Door de coronacrisis staat het werk van veel mensen onder druk. Zoals verwacht merken met name zelfstandigen en werkenden met een tijdelijk contract de gevolgen van de huidige crisis. De onzekerheid die zij ervaren over hun werk en financiën heeft gevolgen voor hun welbevinden: gevoelens van eenzaamheid, stress, en impact op de mentale gezondheid. Deze onzekerheid werkt ook door op het vertrouwen dat zij hebben in de overheid en de aanpak van de coronacrisis. De afgelopen maanden waren nog relatief gunstig voor de economie en de arbeidsmarkt. In september daalde de werkloosheid zelfs in vergelijking met augustus (CBS, 2020). Maar met de opkomende tweede golf en de strengere maatregelen van oktober zijn de verwachtingen voor de baan- en werkzekerheid somberder. Wel zullen de economische gevolgen waarschijnlijk sterk verschillen per sector (FSP, 2020).

KWETSBAAR VERTROUWEN

In mei rapporteerde het FSP een opleving van vertrouwen: in de overheid, in de aanpak van de coronacrisis, en in de (toekomst van de) zorg. Andere crises leren dat dit vertrouwen na verloop van tijd weer terugzakt naar het oude niveau. Begin oktober lijkt dit ook het geval. Het vertrouwen onder de inwoners van Fryslân is inderdaad weer gaan dalen, al is het vertrouwen op veel vlakken nog wel groter dan vóór de corona-uitbraak. Voor het vertrouwen zijn het al dan niet hebben van zorgen over werk, financiën en gezondheid sterk bepalend. Naarmate deze zorgen toenemen kan dit het vertrouwen in de overheid doen afnemen. Als het gaat om de aanpak van de coronacrisis vinden veel inwoners van Fryslân begin oktober de overheid te vrijblijvend en te veel gericht op de eigen verantwoordelijkheid van burgers. Het is aannemelijk dat veel inwoners dan ook begrip hebben voor de strengere maatregelen die minister-president Rutte 13 oktober aankondigde, net ná het sluiten van de vragenlijst voor dit onderzoek.

DE IMPACT VAN DE CRISIS OP JONGVOLWASSENEN

Bij een economische neergang hebben werknemers met een flexibel arbeidscontract een grotere kans om hun baan te verliezen. Dit raakt vooral lageropgeleiden en jongvolwassenen, omdat zij vaker een flexibel contract hebben (CPB, 2019; Jongen e.a., 2020). Veel van de economische en sociale gevolgen stapelen zich op voor de jongvolwassenen, die in een levensfase zitten waarin zij belangrijke keuzes (moeten) maken over werk, wonen, liefde en kinderen. Daarnaast kan afstuderen tijdens deze crisis langdurige effecten op carrière en inkomen hebben. De economische crisis bemoeilijkt een goede start op de arbeidsmarkt. Naast meer onzekerheid over werk en inkomen ervaren jongvolwassenen meer stress dan oudere leeftijdsgroepen. Ook zijn zij over het algemeen ontevredener over de aanpak van de coronacrisis en hebben zij minder vertrouwen in de regering.

DE CORONACRISIS: EEN UITVERGROTING VAN ONGELIJKHEDEN

Dat de sociale en economische gevolgen van de coronacrisis niet gelijk verdeeld zijn en zich concentreren bij bepaalde groepen in de samenleving komt meerdere keren terug in dit onderzoek. Daarbij gaat het om zelfstandigen en werkenden met een tijdelijk contract, jongvolwassenen (18-34 jaar) en lageropgeleiden. Zij maken zich relatief vaak zorgen over werk en inkomen, en hebben doorgaans minder vertrouwen in de overheid en de aanpak van de coronacrisis. Ook andere groepen in de Friese samenleving ervaren sterk de impact van de coronacrisis, zoals ouderen die eenzaamheid ervaren en mantelzorgers voor wie de mantelzorgsituatie ingewikkelder is geworden sinds de corona-uitbraak. Daartegenover staan groepen voor wie de coronacrisis vooralsnog geen grote impact lijkt te hebben. Zij zijn wel bezorgd, maar ondervinden zelf (nog) geen negatieve gevolgen voor hun werk, inkomen en gezondheid.

Het feit dat de coronacrisis bestaande verschillen op sociaal en economisch vlak verdiept is een belangrijk aandachtspunt voor beleid. Een opstapeling van problemen en zorgen bij bepaalde groepen kan op den duur funest zijn voor het vertrouwen in de overheid en in elkaar doen afnemen, en zo de sociale samenhang in de provincie onder druk zetten.

Die sociale samenhang in Fryslân is nog altijd sterk, maar naarmate de crisis en de strenge maatregelen voortduren, kan het lastiger worden deze op peil te houden. Het borgen van de sociale samenhang is daarom een belangrijke opgave, mede voor de overheid. Dit gebeurt al door het ondersteunen van inwoners die minder zelfredzaam zijn of problemen ervaren, zoals het ondersteunen van mantelzorgers, het begeleiden van mensen naar werk en hulp aan huis. Ook het ondersteunen van het lokale verenigingsleven, het beschikbaar stellen van fondsen en het creëren van ontmoetingsplekken in buurten, dorpen en wijken zijn hiervan belangrijke aspecten. Met de sociale en economische gevolgen van de coronacrisis wordt het belang van deze hulp en ondersteuning alleen maar groter.

HOE VERDER?

Mensen verschillen in de mate waarin zij de mogelijkheden hebben om met onzekerheid en tegenslag om te gaan. Sommigen zijn beter in staat schokken en verliezen op te vangen en om te buigen naar nieuwe perspectieven dan anderen. Hierbij spelen verschillende eigenschappen en toegang tot middelen een rol, zoals gezondheid, veerkracht, ervaren regie en sociaaleconomisch kapitaal (bijvoorbeeld een vaste baan of een goede opleiding). Deze eigenschappen zijn niet gelijk verdeeld onder de bevolking. Groepen die hier in mindere mate toegang toe hebben leven nu waarschijnlijk in grotere onzekerheid en ervaren ook meer negatieve gevolgen. Dit najaar kijkt het FSP vanuit dit perspectief naar de Friese bevolking en de gevolgen van de coronacrisis op het leven in Fryslân.

LITERATUUR

- Adema, Y., Van den Berge, W., & Zulkarnain, A. (2020). *Langdurige effecten van de coronacrisis voor de arbeidsmarkt*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- CPB (2020). *Juniraming 2020: vooruitzichten 2020 en 2021*. Geraadpleegd op 3 juli 2020 via <https://www.cpb.nl/juniraming-2020>.
- Dekker, P. (2015). De publieke opinie na de ramp. Politiek vertrouwen en sociaal verlangen. In: Gabriël van den Brink (red.), *Een ramp die Nederland veranderde? Nadenken over vlucht MH17* (p. 151-174). Den Haag: Boom.
- Dekker, P., Den Ridder, J., Van Houwelingen, P., & Miltenburg, E. (2020). *Burgerperspectieven 2020 | 2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Eijkel, R. van, S. Gerritsen, K. Sadiraj en M. Versantvoort (2020). *De brede baten van werk*. Den Haag: CPB/SCP.
- Engbersen, G. et al. (2020). *De heropening van de samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.
- Jongen, E., Ebregt, J., Scheer, B., & Von Gaudecker, H.M. (2020). *Arbeidsmarkt: sterke daling gewerkte uren*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Josten, Edith (2020). Betaald werk. In: Josje den Ridder, Edith Josten, Jeroen Boelhouwer en Crétien van Campen (red.), *De sociale staat van Nederland 2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mueller, J. (1970). Presidential Popularity from Truman to Johnson. In: *American Political Science Review*, jg. 64, p. 18-34.
- Muns, S., Olsthoorn, M., Kuiper, L., & Vlasblom, J.D. (2020). *Beleidssignalement maatschappelijke gevolgen coronacrisis. Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Olsthoorn, M., Herweijer, L., Merens, A., Muns, S. en L. Putman (2020) *Verwachte gevolgen van corona voor scholing, werk en armoede*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Roeters, A. (2018). *Alle ballen in de lucht. Tijdsbesteding in Nederland en de samenhang met kwaliteit van leven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schmeets, H. (2018). *Vertrouwen op de kaart*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Schwandt, H. en T. von Wachter, 2019, Unlucky Cohorts: Estimating the Long-Term Effects of Entering the Labor Market in a Recession in Large Cross-Sectional Data Sets. *Journal of Labor Economics*, vol. 37(S1): S161-S198.
- SCP (2020). *Eerste doordenking maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen. Beleidssignalement*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2020). *Welbevinden ten tijde van corona*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SER (2019). *Hoge verwachtingen. Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.
- Stellinga, B.J.P., Hesselmans, M., De Hoog, J.R., & Bijleveld, C.C.J.H. (2020). *Kwetsbaarheid en veerkracht. WRR-reflecties op de langetermijngevolgen van de coronacrisis*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Tilburg, Theo van en Jenny de Jong-Gierveld (2007). *Zicht op eenzaamheid. Achtergronden, oorzaken en aanpak*. Assen: Van Gorcum.
- Valkenburg, P.M. en J. Peter (2007). Preadolescents' and adolescents' online communication and their closeness to friends. In: *Developmental Psychology*, jg. 43, nr. 267-277.
- Van Beuning, J. (2018). *Woning en woonomgeving gerelateerd aan tevredenheid met het leven*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Vrooman, Cok, Edith Josten, Stella Hoff, Lisa Putman en Jean Marie Wildeboer Schut (2018). *Als werk weinig opbrengt: werkende armen in vijf Europese landen en twintig Nederlandse gemeenten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Walker, K., A. MacBride en M. Vachon (1977). Social support networks and the crisis of bereavement. In: *Social Science and Medicine*, jg. 11, nr. 1, p. 35-42.
- Weiss, R.S. (1973). *Loneliness: the experience of emotional and social isolation*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Woittiez, Isolde, Evelien Eggink en Mirjam de Klerk (2020). *Maatschappelijke gevolgen van corona. Mensen met een verstandelijke beperking*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

COLOFON

Panel Fryslân november 2020

AUTEURS

Arjen Brander, Keimpe Anema, Wouter Marchand, Truus de Witte

EINDREDACTIE

Wies Kooistra en Lenie Scholten

VORMGEVING

Jongens van de Jong

Fries Sociaal Planbureau
Doelestraat 8a
8911 DX Leeuwarden
(058) 234 85 00
info@fsp.nl
www.fsp.nl

‘Ongelijk verdeeld. De gevolgen van de coronacrisis voor de inwoners van Fryslân’ is een uitgave van het Fries Sociaal Planbureau, november 2020

Wilt u op de hoogte blijven?
Schrijf u in voor onze maandelijkse
nieuwsbrief!

www.fsp.nl/nieuwsbrief